

Wprowadzenie do dyskusji nad kształtem podręcznika do historii literatury jidysz

Literatura jidysz jest zjawiskiem szczególnym zarówno ze względu na jej twórców, jak i odbiorców, dlatego też jej historia powinna być spisywana inaczej niż historia pozostałych literatur.

Zastanówmy się najpierw, jakie podręczniki lub słowniki literatury jidysz są obecnie dostępne. Na pierwszym miejscu wymieńmy wydaną w języku polskim *Historię literatury jidysz Chone Shmeruka* [1]. Myślę, że książka ta jest w Polsce bardzo dobrze znana, dlatego chciałabym tylko krótko omówić niewątpliwe zalety, ale też i pojedyncze wady tego podręcznika. Do jego dobrych stron należy interesujące opracowanie literatury starszej do klasyków włącznie, a także rozdział poświęcony Icchokowi Baszewisowi (Isaacowi Bashevisowi) Singerowi. Niestety, brakuje dokładnego opracowania literatury XX wieku – we fragmencie poświęconym tej epoce ważniejsze postacie, utwory i zjawiska zostały zaledwie zasygnalizowane. Podobnie jak w innych opracowaniach wydawanych w językach nieżydowskich, także i tu – najprawdopodobniej z powodów technicznych – brakuje bibliografii autorów i ich dzieł zapisanej w oryginale. Ze względu na wielość stosowanych w Polsce i na świecie transkrypcji języka jidysz, a także ze względu na różnorodność istniejących, często równoległe, form imion i nazwisk pisarzy wydaje się, że sięgnięcie do na ogół jednoznacznego zapisu alfabetem hebrajskim jest jednak istotne, choć czasem i tu możemy napotykać na problemy związane z odmiennymi zasadami ortograficznymi stosowanymi przez niektórych wydawców.

Wśród podręczników anglojęzycznych należy wymienić przede wszystkim *Yiddish Literature. Its Scope and Major Writers Charlesa Madisona* [2], a także *The Flowering of Yiddish Literature* [3] *I A History of Yiddish Literature* [4] *Sola Liptzina*. Książka Madisona składa się z dwiętnastu rozdziałów, z których każdy poświęcony jest albo jednemu pisarzowi, albo określonej grupie czy też epoce literackiej. W niektórych przypadkach można by się spierać o zasadność wyboru tego czy innego twórcy, wydaje się jednak, że taki system jako całość spełnia swoje zadanie. Ponadto autor bierze pod uwagę potrzeby czytelników i na końcu podaje bibliografię przekładów literatury jidysz na angielski. Mankamentem tego podręcznika jest pominięcie oryginalnych tytułów omawianych utworów. Nawet, jeśli stwierdzimy, że w książkach wydawanych w latach sześćdziesiątych trudno spodziewać się alfabetu hebrajskiego, to jednak przydałoby się przynajmniej, aby tytuły były podawane w transkrypcji. Tymczasem Madison operuje tylko i wyłącznie lepszymi lub gorszymi tłumaczeniami tytułów na angielski, również imiona i nazwiska pisarzy podając wyłącznie w wersji anglojęzycznej. Ponadto

w przypadku niektórych osób umieszcza jedynie inicjały imion zamiast pełnej formy. Autor tego podręcznika bardzo często zdaje się zakładać, że odbiorca zna dany utwór, a tymczasem czytając oferowane analizy trudno jest zrekonstruować akcję. Tego typu podejście jest uprawnione w artykułach naukowych, jednak od podręcznika historii literatury oczekiwaloby się pełniejszej informacji.

Pierwsza z książek Liptzina zawiera materiał, który został zawarty w drugim, później wydanym i obszerniejszym podręczniku, dlatego omówię tu tylko ten ostatni. Składa się on z 24 rozdziałów, w których autor stara się dostarczyć możliwie pełnego obrazu historii literatury jidysz na przestrzeni wieków. Trzeba jednak podkreślić, że podawane informacje są dość powierzchowne, a ponadto w książce znajduje się wiele błędów. Dotyczą one między innymi niepoprawnej transkrypcji oryginalnych tytułów, które zresztą nie są podawane konsekwentnie, a bardzo często ich w ogóle brak. Równocześnie bibliografia podaje wyłącznie spis tekstów literackich w przekładzie na język angielski, co z jednej strony jest na pewno pożyteczne dla czytelników, jednak z drugiej wywołuje wątpliwości, czy autor znał także inne, nietłumaczone utwory. Poza tymi wyraźnymi mankamentami niewątpliwą zaletą książki jest poświęcenie uwagi także różnego rodzaju zjawiskom towarzyszącym literaturze, bez poznania których trudno do końca zrozumieć jej rozwój. Tego typu tematy to narodziny teatru oraz prasy jidysz, rozwój krytyki literackiej, spory zwolenników jidysz i hebrajskiego, jak również szczególna sytuacja kultury jidysz w Związku Radzieckim i Izraelu. Inną zaletą książki jest umieszczony na końcu indeks nazwisk pisarzy.

Z pozycji o charakterze słownikowym warto polecić *Dictionary of Literary Biography. Writers in Yiddish*, wydany niedawno pod redakcją Josepha Shermana [5]. Słownik ten zawiera dłuższe artykuły poświęcone czterdziestu reprezentatywnym twórcom literatury jidysz. Pozycja ta jest istotna również jako głos w dyskusji nad wyborem najważniejszych pisarzy. Poza tym – co niezwykle ważne – w słowniku pojawia się prawidłowa, jednolita transkrypcja tytułów, a także ujednolicone formy imion i nazwisk twórców. Dodatkowo każdy artykuł zawiera obszerną bibliografię podmiotu i przedmiotu uwzględniającą oryginalne pozycje w jidysz.

Bardzo istotnym słownikiem, niezbędnym do badań nad literaturą jidysz, jest napisany w jidysz ósmiotomowy *Leksikon fun der najer jidiszer literatur* [6]. Hasła poświęcone poszczególnym pisarzom zawierają zarówno życiorysy, jak i bibliografię podmiotu i przedmiotu aktualną w momencie wydawania. Jest to z całą pewnością podstawowe dzieło, do którego należy sięgnąć, zbierając informacje o życiu i twórczości danego pisarza, tym bardziej, że zapis w jidysz umożliwia weryfikację pisowni imion, nazwisk i tytułów utworów.

Oczywiście, oprócz podręczników omówionych powyżej, istnieją w różnych językach także inne, mniej lub bardziej obszerne książki poświęcone literaturze jidysz. Wydaje mi się jednak, że te, które tutaj przywołaliśmy, są najważniejsze. Uwzględniając ich wady i zalety, można podjąć próbę opracowania podręcznika literatury jidysz przeznaczonego

dla czytelnika polskiego.

Język i literatura jidysz są językiem i literaturą jednego narodu, a zarazem są tylko częścią całego polisystemu kultury żydowskiej, która ma charakter trójczłonowy i zawiera w sobie zarówno kulturę hebrajską oraz jidysz, jak i kulturę kraju zamieszkania. Dlatego podręcznik historii literatury jidysz powinien uwzględniać – zależne od epoki i miejsca – wpływy zarówno literatury hebrajskiej, jak i literatur tych krajów, w których mieszkali Żydzi mówiący w jidysz (chodzi przede wszystkim o wpływy literatury niemieckiej, polskiej, rosyjskiej i amerykańskiej). Ponadto należy mieć na uwadze – podobnie jak w przypadku historii literatur innych narodów – związki z literaturą światową. Ten szeroko zarysowany program realizuje książka Moniki Adamczyk-Garbowskiej *Odcienie Tożsamości. Literatura żydowska jako zjawisko wielojęzyczne* [7]. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że praca ta nie rości sobie pretensji do miana podręcznika, ponieważ omawia jedynie wybrane zagadnienia z szeroko pojętej literatury żydowskiej XIX i XX wieku.

Pisząc historię literatury jidysz dla Polaków, należy uwzględnić także inne specyficzne uwarunkowania. Pracę taką powinno się oprzeć na tekstach oryginalnych, przy czym wydaje się, że biorąc pod uwagę dostępność książek jidysz w polskich bibliotekach, celowe byłoby skoncentrowanie się przede wszystkim na pozycjach dostępnych w internecie (dostęp do książek w wersji zdigitalizowanej oferuje między innymi National Yiddish Book Center). Dzięki temu zainteresowany czytelnik, który zna lub uczy się jidysz, mógłby łatwo sięgnąć do tekstu. Drugim postulatem jest konieczność wzięcia pod uwagę przekładów dostępnych w Polsce, aby również inne osoby mogły dotrzeć przynajmniej do części omawianych książek. Ponadto istotne byłoby skoordynowanie tego projektu z projektem antologii literatury jidysz oraz antologii tekstów krytycznych, co pozwoliłoby przekazać odbiorcom w miarę spójny i wszechstronny obraz.

Polskojęzyczna historia literatury jidysz powinna również zawierać bibliografię przekładów opublikowanych w Polsce. Przy okazji warto zwrócić uwagę na nieopracowane do tej pory przekłady publikowane w międzywojennej, ale także i powojennej polskojęzycznej prasie żydowskiej, wśród których znajdziemy znakomite tłumaczenia poezji, ale też opowiadań czy powieści w odcinkach, a niewydanych w formie książkowej. W tej chwili dygitalizuje się i udostępnia w internecie coraz więcej gazet i czasopism, a niektóre tytuły można odnaleźć również w większych bibliotekach, tak więc przeglądnięcie tego ogromnego materiału pod względem zawartych w nim tekstów literackich - bardzo ważny postulat badawczy! – nie powinno nastroczać większych trudności. Problematyce tej będzie częściowo poświęcona praca doktorska Natalii Krynickiej, badaczki związanej z paryską instytucją naukową Medem Biblioteque. Jednak nie zmienia to faktu, że dobrze byłoby opracować to zagadnienie również w Polsce, ponieważ praca Krynickiej ukaże się po francusku.

Historia literatury jidysz jest historią bogatą i skomplikowaną, wymagającą w zasadzie spisania w dziele wielotomowym. Ze względów pragmatycznych należy jednak zacząć od

podręcznika krótszego, który z jednej strony obejmowałby rozdziały ogólne, a z drugiej analizował dokładniej wybrane utwory niektórych twórców, by w ten sposób zaoferować czytelnikowi zarówno szersze spojrzenie, jak i umożliwić lepsze zrozumienie ducha tej literatury poprzez dogłębne poznanie jej wybranych fragmentów.

Biorąc powyższe przemyślenia pod uwagę chciałabym zaproponować projekt polskiego podręcznika literatury jidysz. Jeżeli chcielibyśmy, aby opracowanie takie powstało w perspektywie kilku najbliższych lat, należałoby zastosować formułę pracy zbiorowej, w którą zaangażowaliby się literaturoznawcy dobrze znający język i zajmujący się w swojej pracy naukowej konkretnym autorem lub epoką literacką. W innym przypadku zachodziłoby niebezpieczeństwo stworzenia kompilacji opartej na opracowaniach istniejących w innych językach.

Historia literatury jidysz pisana z myślą o polskim odbiorcy powinna zawierać rozdziały przeglądowe, zajmujące się literaturą w jej kontekście historycznym i geograficznym. Należy przy tym uwzględnić zarówno specyficzne dla tej kultury tło, jak i – zależnie od okresu – wpływy literatur: hebrajskiej, niemieckiej, polskiej, rosyjskiej i amerykańskiej. Rozdziały te powinny zostać opracowane przez osoby zajmujące się literaturą jidysz, ale być może zachodziłaby także konieczność, aby przejrzeni je i ewentualnie uzupełnili orientujący się w literaturze żydowskiej hebraiści, germaniści, poloniści, rusycyści oraz amerykaniści. Pozwoliłoby to choć w niewielkim stopniu uwzględnić wpływ innych literatur.

Następnie do większości rozdziałów należałoby dobrać najbardziej reprezentatywnych pisarzy, których życie i twórczość zostałyby przedstawione dokładniej. Ponadto trzeba by – zależnie od objętości – wybrać po jednym lub kilka utworów autorstwa omawianych twórców, które zostałyby głębiej zanalizowane. Myślę, że najlepiej byłoby oprzeć się o wybór zawarty w słowniku Shermana, uzupełniając go z jednej strony danymi o podstawowych twórcach i dziełach starszej literatury jidysz (tu warto wykorzystać badania Shmeruka), a z drugiej strony uwzględniając także niewątpliwie interesującą i cenną literaturę jidysz Polski powojennej, która w zagranicznych opracowaniach jest na ogół ignorowana. Dodatkowym postulatem byłaby próba przełamania istniejącego kanonu, który w niedostatecznym stopniu uwzględnia na przykład twórczość literacką kobiet. Poza twórcami i dziełami w pewnym sensie „narzuconymi” przez redaktora/redaktorów podręcznika, należałoby wziąć pod uwagę badania i zainteresowania współpracowników projektu. Zaproponowana przeze mnie lista pozostaje tylko propozycją, której konkretna zawartość powinna wyłonić się w dyskusji. Może się wówczas okazać, że niektóre z wymienionych tutaj nazwisk zostaną usunięte, a na ich miejsce pojawią się inne. Trzeba pamiętać, że przyporządkowanie niektórych twórców do konkretnego rozdziału jest płynne, ponieważ wielu z nich nawet kilkakrotnie w ciągu życia zmieniał miejsce stałego pobytu. W takich przypadkach należy brać pod uwagę przede wszystkim to, gdzie leży punkt ciężkości ich dzieł. Również z tego powodu zaproponowane poniżej przyporządkowanie nie może być

ostateczne.

Proponowany poniżej schemat podręcznika nie jest idealny, można zastanawiać się nad innym rozkładem treści, na przykład problemowym. Wydaje się jednak, że biorąc pod uwagę obecny stan badań nad literaturą jidysz oraz możliwości potencjalnych współautorów, jak i potrzeby czytelników, najbardziej optymalne jest tradycyjne podejście do tematu.

PROPONOWANY PLAN PODRĘCZNIKA

A. ROZDZIAŁY „HISTORYCZNE”

1. Starsza literatura jidysz do końca XVIII wieku (tu ważne byłoby podkreślenie wpływów literatury niemieckojęzycznej):

- Kodeks z Cambridge
- Cene urene oraz Mejlic jojszer, opr. Jakub Aszkenazego z Janowa Lubelskiego
- Majse buch (red. Jakub ben Abraham z Międzyrzeca Litewskiego)
- Elia Lewita i jego Bowe buch
- Pariz un Wiene
- Pamiętniki Glikl z Hameln

2. Literatura okresu Haskali:

- Mendel Lefin z Satanowa
- Mojżesz Markuze ze Słonimia
- Nachman z Braławia
- Josef Perl z Tarnopola

3. Czasy klasyków literatury jidysz:

- Szolem Alejchem
- Mendele Mojcher Sforim
- Icchok Lejbusz Perc

B. ROZDZIAŁY „GEOGRAFICZNE”

4. Literatura jidysz w Ameryce w XX wieku (tu byłoby wskazane wyodrębnienie dodatkowych podrozdziałów):

- Jankew Glatsztejn
- Celia Dropkin
- Fradl Sztok
- Mojsze Lejb Halpern

- Halper Lejwik
- Mani Lejb
- Roza Lebensbojm (Anna Margolin)
- Mojsze Nadir
- Dawid Pinski
- Chawa Rozenfarb
- Moris Rozenfeld
- Szlojme Blumgarten (Jehojesz)

5. Galicja na początku XX wieku:

- Mejlech Rawicz

6. Bukowina i Rumunia:

- Icyk Manger
- Eliezer Szejnbarg

7. Literatura jidysz w Rosji i w Związku Radzieckim:

- Szlojme-Zanwil Rapoport (S. An-ski)
- Dawid Bergelson
- Icyk Fefer
- Dawid Hofsztejn;
- Izi Charik
- Mojsze Kulbak
- Lejb Kwitko
- Perec Markisz
- Der Nister (Pinchas Kachanowicz)

8. Litwa:

- Lejb Najdus
- Chaim Grade

9. Literatura jidysz w międzywojennej Polsce:

- Szolem Asz
- Icchok Baszewis (Isaac Bashevis) Singer
- Israel Joszua Singer
- Jechiel Jeszaja Trunk
- Icchok Mejer Weissenberg
- Ojzer Warszawski
- Rachel Korn
- Kadia Mołodowska

- Rejzl Żychlińska
- Debora Vogel

10. Literatura Zagłady:

- Mordechaj Gebirtig
- Icchok Kacnelson

11. Literatura jidysz w powojennej Polsce:

- Lejb Olicki
- Kalman Segal
- Binem Heller
- Dawid Sford
- Mojsze Szklar
- Hadasa Rubin

12. Literatura jidysz w Izraelu:

- Awrom Suckewer

13. Drobne centra w Europie i na świecie

C. Rozdziały tła kulturowo-historycznego

14. Rozwój nowożytnego teatru jidysz:

1. Awrom Goldfadn
2. Jankew Gordin
3. Perec Hirschbejn

15. Ideologie, spory ze zwolennikami języka hebrajskiego

16. Krytyka literacka w jidysz:

- Bał Machszowes
- Szmuel Niger
- Zalmen Rajzen

17. Rola prasy w literaturze jidysz

18. Powstanie i działalność YIVO:

- Max Weinreich
- Alexander Harkavy

19. Rozwój kina jidysz

20. Księgi pamięci jako świadectwa literackie

Rozdziały z grupy A i B powinny pozostać w podanej kolejności, natomiast rozdziały z grupy C należałoby wpleść pomiędzy te pierwsze, uwzględniając chronologię.

Dziękuję bardzo za wszystkie zgłoszone do tej pory uzupełnienia i uwagi, a także proszę o nadsyłanie dalszych na adres podany na początku tego tekstu.

Magdalena Sitarz
Uniwersytet Jagielloński
magdalena.sitarz@uj.edu.pl

- [1] Chone Shmeruk, *Historia literatury jidysz*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2007.
- [2] Charles Madison, *Yiddish Literature. Its Scope and Major Writers*, New York 1968.
- [3] Sol Liptzin, *The Flowering of Yiddish Literature*, New York 1963.
- [4] Sol Liptzin, *A History of Yiddish Literature*, Middle Village 1985
- [5] *Dictionary of Literary Biography. Writers in Yiddish*, red. Joseph Sherman, Farmington Hills 2007.
- [6] *Leksikon fun der najer jidiszer literatur*, tomy 1-8, New York 1956-1981.
- [7] Monika Adamczyk-Garbowska, *Odcienie tożsamości. Literatura żydowska jako zjawisko wielojęzyczne*, Lublin 2004.